

УДК: 94 (73+44+430.1) “1949/1969”

Андрій Омельченко

**СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ ТА
ФРН В ПЕРІОД ГЕНЕЗИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
(1949-1969 рр.).**

Проблема фактора „іноземного впливу” вельми актуальна для багатьох держав, особливо тих, що знаходяться на стадії пошуку зовнішньополітичних векторів. Україна, що на сучасному етапі лише виробляє власний стиль відносин із світовими „центрами сили”, не є виключенням. Але подібні питання хвилювали і хвилюють багато держав на різних етапах історичного розвитку, особливо у кризові та переломні моменти. Одним з таких переломних моментів є перші два десятка років після закінчення Другої світової війни, коли Франція та ФРН, шукаючи новий формат двосторонніх відносин, одночасно вибудовували структуру майбутнього європейського співробітництва. І ці ключові процеси не могли залишитися поза полем зору тодішнього лідера західного світу – Сполучених Штатів Америки.

Об’єктом даного дослідження є повоєнні міжнародні відносини в контексті започаткування європейських інтеграційних процесів, а предметом – вплив США на зовнішню політику Франції та ФРН у 1949–1969 рр. Мета дослідження – встановити еволюцію відносин США з головними союзниками на європейському континенті.

Ця проблема знайшла своє відображення у спогадах як французьких, так і німецьких політиків того часу [1; 2; 3; 11; 15], а також у документах, що з’являлися в процесі повоєнного налагодження взаємовідносин між трьома державами [5; с. 17-19; 21; 22]. У сучасній історіографії це питання розглядали в тій чи іншій мірі як українські, так і закордонні дослідники [4; 7; 8; 12-14; 20].

Після Другої світової війни, коли СРСР вважався союзником та визволителем від нацистського ярма, Європа „несподівано” дізналася, що по ту сторону „залізної завіси” сталінський режим почав ліквідацію некомуністичних партій. Країни Західної Європи усвідомили, що уникнути подібної долі вони можуть лише об’єднавши зусилля. Ідея європейської інтеграції почала набувати реального змісту, перейшовши з розряду утопії, якою вона була ще з давніх часів, у розряд досить перспективних проєктів, свого роду нову національну ідею континентального масштабу, що покликана швидко нейтралізувати всі негативні наслідки Другої світової війни і гарантувати Європі відносну безпеку в умовах нової міжнародної ситуації.

Разом з цим, для західної частини Європи союз зі Сполученими Штатами Америки представлявся єдиним можливим виходом, навіть попри небезпеку економічної залежності від американського гіганту.

Для самих США закінчення Другої світової війни стало своєрідним „моментом істини” в плані визначення подальшої зовнішньополітичної стратегії. Політика „стримування”, що її обрала Америка після смерті Рузвельта (який бачив у Сталіні „партнера у справі збереження повоєнного світу” [6, с. 360]), передбачала застосування всіх можливих засобів для зменшення впливу СРСР на міжнародні відносини. Виступаючи в конгресі 12 березня 1947 р. під час обговорення питання про надання допомоги Греції і Туреччині, президент Трумен заявив: „Настав момент Сполученим Штатам зайняти своє місце у таборі вільного світу і очолити його” [4, с. 27].

Важливою задачею для США було закріплення свого впливу на ті країни Європи, в яких ще не прийшли до влади прорадянські елементи, користуючись кризовим станом повоєнної європейської економіки. Отож, на відновлення цієї економіки (а разом і на посилення власних економічних позицій у Європі) був спрямований „план Маршалла” [19], впроваджуваний з метою знищення передумов розповсюдження лівих ідей на континенті. Угоди про надання безпосередньої економічної допомоги Сполучені Штати укладали із кожною країною окремо, виходячи з „місцевих особливостей” та з зацікавленості американського бізнесу в конкретному регіоні Європи чи світу (як приклад можна привести двосторонню угоду між США та Францією від 29 липня 1948 р., де американці обумовили вільний доступ свого бізнесу в економіку не тільки самої Франції, але й Французького союзу [17, с. 410]).

Проте де-факто „план Маршалла” створив міцний базис для подальшого економічного об’єднання Європи, яке, на думку американців, дозволило б їм уникнути значних витрат військового бюджету на утримання свого європейського контингенту в рамках НАТО.

Економічна політика уряду демократів США, спрямована на укріплення західноєвропейського капіталізму, органічно була доповнена початком формування ідеології „атлантизму” – тісного союзу Сполучених Штатів та країн Західної Європи, направленого на військово-політичне протистояння соціалістичному табору під керівництвом СРСР. Чим ближче до „залізної завіси” знаходилася та чи інша західноєвропейська країна, тим більшу економічну, військово-політичну та моральну підтримку вона отримувала від США.

Особливо це стосувалося Західної Німеччини, яка отримала близько 30% з 12,8 млрд. доларів, що було виділено для західноєвропейських країн в період дії „плану Маршалла” (1948–1952 рр.) [8, с. 55]. Натомість Франція, як тільки могла, намагалася загальмувати відродження свого головного конкурента у континентальній Європі, блокуючи, наприклад, створення центральних органів управління в Німеччині [14, с. 42].

Американська політика по відношенню до Німеччини пройшла кілька еволюційних етапів ще з періоду Другої світової війни. Під час війни різні американські політики та високопосадовці розробляли плани її розчленування (у більш м’якому варіанті – „децентралізації”) [14, с. 16-18].

Проте, повоєнна небезпека «більшовизації» Німеччини спонукала США ініціювати сепаратне об'єднання двох окупаційних зон – американської та англійської, а потім, за допомогою „вугільної дипломатії” (зменшення поставок рурського вугілля у Францію і зміни статусу рурських вугільних шахт та металургійних підприємств [21]), а також застосовуючи інші засоби (наприклад, обіцянки санкціонувати передачу Саару під французький суверенітет), перетворити Бізонію на Тризонію, з якої згодом і утворили Федеративну Республіку Німеччини.

У Саарському питанні американці, не заперечуючи проти *економічного* приєднання Саару до Франції (як і наполягав французький уряд), втім розглядали Саар як невід'ємну частину території Німеччини [1, с. 4].

Західна Німеччина представляла інтерес для США в якості союзника тільки в тому випадку, якщо вона зможе самостійно зробити вагомий внесок в обороноздатність Заходу, а для цього їй треба було повернути її промисловий потенціал. До того ж, зруйнована війною та урізана в правах ФРН була для Сполучених Штатів більш зручним партнером у переговорах, ніж Франція, яка ще мислила категоріями міжвоєнного періоду.

Найбільші проблеми у франко-американських відносинах виникли з питання переозброєння Німеччини. Так, коли у США виникла ідея сформувати європейську піхоту, яка б складалася переважно з французів та німців, французи негайно заперечили, що заплативши велику ціну кров'ю, Франція не може допустити переозброєння по той бік Рейну і намагатиметься придушити будь-яку спробу реваншу” [22, с. 112]. Вони навіть заговорили про можливість згоди з СРСР, його сателітами та „нейтральними” країнами – з тими, хто готовий домовлятися, а міністр закордонних справ Робер Шуман заявив у Лондоні, що йому не подобається вислів „холодна війна” [22, с. 112].

На допомогу Сполучених Штатів щодо питання переозброєння дуже сподівався німецький канцлер Аденауер. У цьому плані війна у Кореї стала для бундесканцлера просто подарунком небес. З одного боку, він розумів, що „червона небезпека американцями відтепер буде почуватися під кожним ліжком” [12, с. 409]. З іншого – американці не зможуть собі дозволити ще витратити сили на потенційні військові дії у Європі, тому можна сміливо наполягати на поступках у питанні ремілітаризації Західної Німеччини, посиляючись на те, що остання зможе бути ефективною перешкодою для Радянської Армії лише за умови наявності власних збройних сил.

Французам вдалося лише на деякий час пригальмувати процес відновлення німецьких збройних сил, запропонувавши проект створення Європейського оборонного співтовариства з участю в ньому німецьких формувань (який вони потім, у 1954 р., благополучно й провалили). Натомість, Сполучені Штати наполягли на запрошенні ФРН до Північноатлантичного альянсу, що і відбулося на Паризькій нараді міністрів закордонних справ західних держав 20–23 жовтня 1954 р. [5, с. 148].

Американська військово-політична стратегія дещо еволюціонувала під впливом очевидного розвитку військових технологій по обидва боки

„залізної завіси”. Втрата Сполученими Штатами ядерної монополії змусила американську зовнішню політику шукати прийнятний спосіб співіснування із СРСР. Прагнення „стримати” СРСР, одночасно уникнувши тотальної катастрофи, зумовило пошуки компромісу з обох боків та прагнення ядерних держав розмовляти скоріше сам-на-сам, говорячи і від імені своїх союзників. Цю невпевненість в намірах та діях американських союзників німецький канцлер намагався компенсувати опорою на свого „нового” стратегічного союзника – деголлівську Францію.

Де Голля жодним чином не влаштовувало те місце, яке Франція займала у структурах Північноатлантичного альянсу, де головні ролі грали американські генерали. Суть протиріч між Парижем і Вашингтоном дуже цікаво визначив Г. Кіссінджер: „З точки зору Америки, [Північноатлантичний] союз представлявся як дещо подібне до корпорації на паях; вплив у ній визначався часткою майнового володіння, яку мала кожна сторона-учасниця, і він мав вираховуватися у прямій пропорції до матеріального внеску кожної з країн у спільну справу... Франція завжди обґрунтовувала власні ініціативи співставленням вигод та ризику” [6, с. 545], тобто для де Голля сама участь Франції в узгодженому тиску на радянський блок „в ім’я ідеалів свободи та справедливості” не була аксіомою, вона могла нею стати лише за умов бачення лідерами країни певних перспектив на майбутнє.

Головна інтрига суперечок між де Голлем та США фактично розгорталася навколо проблеми ядерної зброї. Франція активно займалася відповідними розробками, причому до приходу де Голля намагалася робити це як у широкому європейському форматі (за ініціативою французів країни ЄЕС у 1957 р. розглядали можливість будівництва заводу ізотопів для виробництва збагаченого урану, але американці знизили ціну на цю сировину і будівництво заводу стало економічно не вигідним [4, с. 97]), так і у співробітництві лише з Італією та ФРН (з ними навесні 1958 р. уклали угоду про співробітництво у цій галузі). Але ділитися статусом було не у звичках генерала, тому, прийшовши до влади, він негайно розірвав тристоронню угоду, що німці розцінили як „порушення довіри та взаємопорозуміння” [15, с. 319] з боку французів.

17 вересня 1958 р. де Голль направив Ейзенхауеру та Макміллану меморандум, в якому пропонував реформувати „застарілу” командну структуру НАТО, створивши потрійний директорат (США, Франція та Англія) для прийняття рішень у сфері безпеки. Ця пропозиція безпосередньо стосувалася ядерної зброї, про необхідність розміщення якої на європейських базах Північноатлантичного альянсу багато говорили американці. Генерал вважав, що, оскільки Франція є членом НАТО, оскільки на її території розташовані військові бази альянсу і вона піддає себе небезпеці можливого удару з боку СРСР, то французькі збройні сили повинні мати доступ до ядерного озброєння, або, принаймні, брати участь у консультаціях щодо можливості її застосування, якщо в цьому виникне потреба. Це принципове

питання де Голль розглядав як лакмусовий папірець американо-французької довіри та співробітництва.

Пізніше, у розмові зі своїм оточенням, де Голль заявляв, що вересневий меморандум був лише приводом для виходу з НАТО [11, с. 256], проте скоріше за все, це можна вважати категоричною вимогою до союзників відновити «історичне місце» Франції на світовій арені.

Але якими б не були істинні наміри де Голля щодо цього меморандуму, фактом залишається те, що з його приходом до влади Сполучені Штати повільно, але вірно починають втрачати контроль над Францією. Розмивання атлантичної єдності, що почалося з Суецької кризи 1956 р. (тоді США виступили проти інтересів Британії та Франції; якщо Лондон після цього взяв курс на остаточне зближення з американською позицією, то Париж, навпаки, вирішив укріплювати своє становище на континенті за рахунок більш тісних відносин з ФРН) почало приймати загрозливі для США, як для лідера західного світу, форми.

Кінець 50-х – початок 60-х років знаменував собою інтенсивні консультації між Францією та ФРН на найвищому рівні, причому подекуди ці зустрічі, принаймні з французького боку, приймали певний антиамериканський характер. І для німців, і для французів це зближення було способом нагадати Сполученим Штатам про необхідність врахування позицій союзників як з конкретних проблем („німецьке питання” для Аденауера), так і взагалі (будь-яке більш-менш серйозне питання світової політики для де Голля). Французький президент наступним чином визначив цю тенденцію: „Ми віддаляємося від американців, залишаючись їхніми добрими друзями... Проте вони повинні були б зрозуміти, що найкращий союзник Сполучених Штатів не той, хто стелиться перед ними, а той, хто вміє їм казати „ні” [11, с. 258].

Для самих США цей період характеризується корекцією власних поглядів на тенденції світової політики. З приходом до влади Джона Кеннеді Сполучені Штати приступили до перегляду моделі своїх відносин із союзниками. Новий президент, розуміючи, що тотальна політична гегемонія США над країнами Західної Європи в умовах розрядки вже не відповідає реаліям сучасності, намагався дещо виправити геостратегічну політику власної країни. У нових умовах Сполучені Штати мають не домінувати над усім вільним світом, акумулюючи його ресурси для боротьби зі смертельно небезпечним противником, а лише здійснювати лідерські функції по відношенню до своїх партнерів. Кеннеді заявляв, що „якщо Вашингтон є столицею усього вільного світу, президент США має бути його лідером. Цього вимагає наша конституція, цього вимагає наша історія, цього вимагає наше виживання” [16, с. 239].

На думку американського президента, США мали виступати як „генератор” вироблення спільної позиції західних союзників і, одночасно, як виразник цієї попередньо узгодженої позиції на переговорах з СРСР.

Для Сполучених Штатів це було питанням принциповим, адже тільки вони були здатні вести на рівних розмову із Радянським Союзом, і неодноразово це демонстрували своїм союзникам. Прикладом цього були події 1961 р. в Берліні, під час будівництва стіни. Коли Аденауер пізніше казав, що росіяни не побудували б стіну, якби Кеннеді не дозволив їм, німецький канцлер в принципі був недалекокий від істини. Починати військовий конфлікт через дії СРСР у своїй зоні впливу американський президент абсолютно не бажав. Тоді він заявив: „Я можу привести у рух союз (НАТО – А.В.), якщо він – Хрущов – щось зробить проти Західного Берліну, але не поворухну й пальцем, якщо він щось затіє зі Східним” [3, с. 14]. Як результат – Берлінська стіна та Єлисейський договір між Францією та ФРН, що символізував пік недовіри Аденауера до американської політики.

Якщо у взаємовідносинах США з ФРН на початку 60-х років можна було спостерігати відчутне похолодання, то стосовно американо-французьких відносин можна було сміливо застосовувати термін „льодовиковий період”. Це було зумовлено кардинальними розбіжностями у поглядах керівництва обох країн на атлантичне співробітництво в рамках системи міжнародних відносин. Де Голль наступним чином сформулював суть взаємовідносин Франції та США: „Коли виникає загроза світового конфлікту, Франція перша – і єдина – висловлює солідарність з американцями. Коли справи йдуть нормально, Франція перша кладе край залежності Європи від американців” [11, с. 306].

Тому новий Єлисейський договір між Францією та ФРН, підписаний 23 січня, був для де Голля символом нової Європи, європейської, майже антиамериканської. Для Сполучених Штатів інтенсивна європейська інтеграція могла бути дещо небезпечною в економічній площині, але дуже зручною – у політичній. Адже рівень наднаціональності, запроєктований ініціаторами інтеграції, і частково виражений у Римських договорах 1957 р., давав можливість малим країнам Європи, переважно орієнтованим на США, впливати на політику континентальних гігантів (тут малася на увазі в основному Франція), зробивши її більш передбачуваною для Сполучених Штатів. Де Голль підписанням Єлисейського договору, окрім всього іншого, хотів показати американцям, що Європа (тут знову мається на увазі Франція) готова йти власним шляхом.

Після відставки Аденауера, якого змінив „атлантист” Ерхард, де Голль взагалі залишився без союзників у своїх планах перебудови Європи. Президенту США, у свою чергу, довелося влітку 1963 р. їхати у ФРН для відновлення американських позицій, що були підірвані французькою активністю в цьому напрямку. Відповідаючи на розповсюджені в Європі закиди на адресу Вашингтона щодо неготовності американців захищати Старий світ, Кеннеді, у своєму виступі у Франкфурті-на-Майні, заявив про те, „що Сполучені Штати у разі необхідності готові пожертвувати американськими містами, щоб відстояти свободу Європи” [2, с. 222].

З цього моменту Франція під керівництвом де Голля самостійно відстоюватиме свої інтереси як у Європі, так і у Північноатлантичному альянсі. Останній удар по американських інтересах в Європі генерал наніс у 1966 р., вивівши свою країну з військової організації НАТО. Критика Сполучених Штатів французьким президентом цього року досягла свого апогею. „Проблема полягала у тому, – зазначав один з його біографів, – що його антиамериканізм дійшов до такої крайнощі, що за межами Франції сказане ним здебільшого не бралось до уваги. У Вашингтоні його більше ніхто не слухав” [13, с. 550].

Отже, американська політика стосовно Європи протягом 40-х–60-х років ХХ ст. зазнала певних змін, що були спричинені переглядом американських військово-політичних концепцій, а відповідно змінювалася і роль, яку США відводили європейським країнам, зокрема Франції та Німеччині в стратегії європейської оборони. Спроби Франції організувати з Європи "третю силу" на противагу двом наддержавам, залучивши до цього Німеччину, успіху не мали, оскільки німці не могли собі дозволити ризик втратити підтримку свого головного союзника – Сполучених Штатів Америки.

Джерела та література

1. Аденауэр К. Воспоминания. Т.1. 1945–1953 гг. Вып.2. – М.: Прогресс, 1967. – 302 с.
2. Аденауэр К. Воспоминания. 1959–1963 гг. Фрагменты. – М.: Прогресс, 1970. – 247 с.
3. Брандт В. Воспоминания. – М.: Новости, 1991. – 526 с.
4. Вайсс М. Международные отношения после 1945 года. – М.: Городец, 2005. – 336 с.
5. Документы Парижского совещания министров иностранных дел западных держав (20–23.10.1954) // Международная жизнь. – 1955. – №1. – С. 132–153.
6. Киссинджер Г. Дипломатия. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
7. Кондратюк С.В. Европейська політика об'єднаної Німеччини: Монографія. – К., 2008. – 264 с.
8. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: заснування та етапи становлення. – К.: Ін Юре, 2001. – 448 с.
9. Куденхове-Калерги Р. Европейский манифест. // Европейский альманах. История. Традиции. Культура. – 1991. – С. 110–119.
10. Молчанов Н.Н. Внешняя политика Франции. 1944–1954. – М.: Госполитиздат, 1959. – 404 с.
11. Пейрефит А. Таким был де Голль. – М.: Московская школа политических исследований, 2002. – 696 с.
12. Уильямс Ч. Аденауэр. Отец новой Германии. – М.: АСТ, 2002. – 472 с.
13. Уильямс Ч. Последний великий француз. Жизнь генерала де Голля. – М., «Аст», 2003. – 606 с.
14. Филипов А.М. Германский вопрос: от раскола к объединению. – М.: Международные отношения, 1993. – 240 с.
15. Штраус Ф.Й. Воспоминания. – М.: Международные отношения, 1991. – 560 с.
16. Юрченко С.В. На пути к мировому лидерству: геостратегия США 1941–1983 гг. – Севастополь: „Флот України”, 2000. – 296 с.
17. Accord de coopération économique entre la France et les Etats-Unis (signé à Paris, le 28 juin 1948). // L'année politique 1948. – P.403-413.
18. Discours de M. Robert Schuman à l'Assemblée Nationale sur le Pacte de l'Atlantique le 25 Juillet 1949. // L'année politique 1949. Revue chronologique des principaux faits politiques, diplomatiques, économiques et sociaux de la France et de la communauté et bilan des organisations européennes. – P., 1949. – P.390-397.
19. Extrait du discours de M. Marshall, Secrétaire d'Etat des Etats-Unis, prononcé le 5 juin 1947 à l'Université de Harvard // L'année politique 1948. – P. 436.
20. Kaspi, A. L'image de la France et de l'Allemagne aux Etats-unis apres 1945. In: Themenportal Europäische Geschichte (2006) // URL: <http://www.europa.clio-online.de/2006/Article=176>.
21. Negotiations sur la Ruhr // L'année politique 1948. – P. 218
22. La position des Puissances a la veille des entretiens de Londres. // L'année politique 1950. – P. 111-112.

Summary

In his article "The United States and the foreign policy of France and FNR during genesis of the European integration process (1949-1969 years) " A. Omelchenko made an attempt to investigate the influence of the "American factor on foreign policy and bilateral relations of France and FRG in the first postwar decade, to show the role and place this western countries in foreign concept of the US. The author came to conclusions that the evolutionary change of the nature of relations between the U.S. and FRG on the one hand, and between the U.S. and France on the other hand actually helped accelerate the European integration process, the "engine" of which became a special relationship between France and the FRG in the format de Gaulle-Adenauer.

УДК 94 (37)

Сергей ЯРЦЕВ

К ВОПРОСУ О СУЩЕСТВОВАНИИ ГИЛЕИ В РИМСКОЕ ВРЕМЯ

Геродот был первым из авторов, кто оставил подробное описание причерноморской местности Гилеи: «Если перейти Борисфен, первая от моря страна – Гилея» (Herod., IV, 18); в неё втекает река Пантикап (Herod., IV, 54); с востока Гилею ограничивает река Гипакирис (Herod., IV, 55). Пантикап – это Ворскла [1, с.39-43], Ингулец или, что вероятнее, Конка, левый приток Днепра [2, с. 285-287], а Гипакирис, судя по тексту, одна из степных рек, оставляющая на право от себя Ахиллов Бег (её обычно отождествляют с Каланчак, озером Донузлав [2, с. 287-289, прим. 371] или р. Чатырлык, впадающей в Каркинитский залив на севере Тарханкута [3, с. 93-95]). Исходя из любого варианта локализации указанных выше рек, Гилея – это территория, расположенная в низовьях Днепра и далее к востоку между лиманом и морем [2, с. 232-333, прим. 209; 4, с. 182-183].

Любопытно, что авторы первых веков нашей эры – Страбон, Арриан, Птолемей – ничего об этой местности не знают (сведения Помпония Мелы (Mela, II, 5) и Плиния (Plin., NH. IV, 83) не добавляют ничего нового к рассказу Геродота и явно восходят к ранним источникам). Дион Хрисостом (ок. 100 г. н.э.) уже даёт такое описание Днепро-Бугского лимана: «...в остальной части лимана берега болотисты и покрыты густым тростником и деревьями; даже в самом лимане видно много деревьев, издали похожих на мачты, так что неопытные корабельщики ошибаются, правя к ним, как бы к кораблям...» (Dio Chrysost. II, 48). Отчасти, можно согласиться с В.Г. Зубаревым, что в связи с поглощением какой-то части Гилеи морем, она прекратила своё существование [3, с. 92]. Однако отметим, что подтопление прибрежных районов, не могло сильно изменить или даже уничтожить отмеченные ещё Геродотом специфические особенности данной области. «Борисфен – самая прибыльная река: по берегам её простираются